TERMINOLOGIA PĂSTORITULUI ÎN DIALECTUL AROMÂN ŞI ÎN DIALECTELE ITALIENE DIN PERSPECTIVA GEOGRAFIEI LINGVISTICE

NICOLAE SARAMANDU, MANUELA NEVACI

I. INTRODUCERE

Ocupaţiile de bază ale aromânilor au fost, secole de-a rândul, *păstoritul* şi *carvănăritul* (transportul mărfurilor în caravane, pe cai). Ei au practicat şi practică, de asemenea, *comerţul* (negoţul) şi *meşteşugurile* (aromânii orăşeni). În mai mică măsură se ocupă de agricultură.

În lucrarea de faţă ne ocupăm de câteva aspecte etnografice din viaţa pastorală a aromânilor şi reflectarea lor în grai prin raportare la dialectele italiene din perspectiva geografiei lingvistice.

1.1. Păstoritul la aromâni

Modul de practicare a păstoritului presupunea transhumanţa şi nomadismul, fiecare în parte cu caracteristicile sale.

Păstoritul transhumant presupune mutarea alternativă şi periodică a turmelor între două regiuni de climat deosebit, însoţite numai de păstori. (Th. Capidan 1942: 92): Th. Capidan, 1942, p. 93: „...păstorii din Tesalia, grupaţi în comunele Şescu, Alimeri, Bahce şi altele din apropierea oraşului Volo, Varna îşi trimiteau turmele de oi la munte numai sub conducerea câtorva păstori, iar restul familiilor rămâneau acasă, ocupându-se cu muncile câmpului".

Păstoritul în forma semi-nomadă implică aceeaşi mutare alternativă şi periodică concomitentă a turmelor, oamenilor şi întregului inventar gospodăresc, în aceleaşi aşezări.

Păstoritul în forma nomadă implică schimbarea periodică a locuinţelor în locuri mai sigure şi în funcţie de calitatea păşunilor. Între tipul de viaţă semi-nomad şi transhumant, ultimul pare a fi fost cel mai vechi. La păstorii aromâni, transhumanţa nu este atât de răspândită. Ea este practicată de nevoie în regiunile în care bărbaţii, putând-se ocupa şi cu altceva decât cu păstoritul, se duc o parte cu

FD, XXXVIII, Bucureşti, 2019, p. 89–100

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

vitele la păscut, o altă parte rămân acasă, îndeletnicindu-se cu alte treburi. Nu se cunoaşte motivul care i-a determinat pe păstorii aromâni să nu continue această formă a păstoritului. Se pare că ei au evitat-o numai din pricina neplăcerilor ce se iveau în viaţa de familie. ,,La fărşeroţi, spune Theodor Capidan, care de multe ori îşi schimbă locuinţele după calitatea păşunilor, ultimul tip de viaţă semi- nomadă ia forma nomadă".

1.2. Transhumanţa în Italia

Migraţia turmelor de oi care coboară de pe munţii înalţi spre câmpie şi mare în nordul Italiei, la Trento, de exemplu, este reînnoită la începutul toamnei, în ciuda căutării rutelor alternative – cu unele inconveniente minore cauzate de traficul rutier şi de blocajele din trafic. Torma de oi e înoţită de păstori şi de câini, în special câinii din rasa „Lagorai", care sunt foarte buni pentru a păstra efectivul compact şi a aduna în permanenţă toate animalele, precum şi pentru veghere. În turmă se află, de obicei, vreo cincisprezece măgari, mai mulţi miei transportaţi într-o căruţă specială.

II. TERMENI PĂSTOREŞTI ÎN DIALECTUL AROMÂN ŞI ÎN DIALECTELE ITALIENE

Termeni precum ***cheag, zer, coraslă, lapte, mulg, unt*** sunt prezenţi atât în comunităţile de păstrori români cât şi în comunităţile de păstori italieni. Vom avea în vedere termenii cartografiaţi în lucrările:

Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române (sub tipar) şi Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* [Linguistic and Ethnographic Atlas of Italy and Southern Switzerland], Zofingen, Ringier, 1928–1940.

II. 1. *CHEAG* < lat. *coagŭlum*

Cheag în limba română < lat. *coagŭlum*, dintr-o formă cu metateză **cloagŭm,* care stă la baza cuvântului în toate dialectele limbii române. În dialectul aromân, s-a păstrat o formă anterioară de evoluţie fonetică, *cl'ag*, devenit în dacoromână *cheag* [*ḱag*] (cl' >ḱ). Termenul e atestat într-o arie largă în dialectul aromân, în graiurile aromâneşti vorbite din Bulgaria, R. Macedonia de Nord, Grecia, după cum se observa în reţeaua ALAR, h. 650, vol. II. În graiul fărşerot vorbit în Albania e concurat de *rănḑă,* cf. alb. *rrëndës.*

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

În 3 puncte s-au notat:
15. Gopeş: *sămiță di caş* [lit. sămânță de caş]
37. Diviaca: *iarbă di caş*
33. Palioseli: *măiauă* < tc. *maya.*

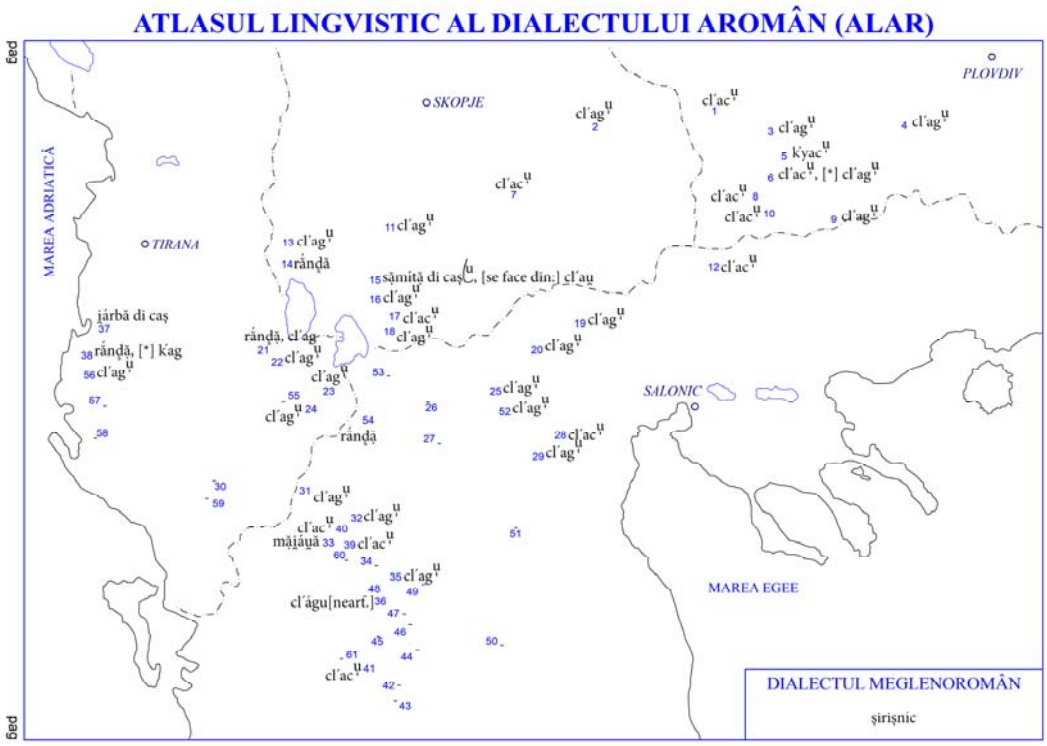

HARTA 650. CHEAG ‘présure’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci, ALAR, II [922].

Urmaşii lui *coagŭlum* în dialectele italiene sunt atestați într-o arie compactă în jumătatea sudică a Italiei, fiind difuz întâlniți în nord.

În latina clasică însemna atât „coş”, cât şi „lapte turnat”, în sens metonimic. Termenul se regăseşte în toate limbile romanice (it. *caglia, gaglio*, sp. *cuajo*, pg. *coalho*), dar cele două sensuri s-au păstrat doar în galo-romană (vezi FEW, 2, 818 ff., s.v. *coagulum*). În alte limbi romanice, de fapt, tipul de bază se referă exclusiv la conceptul de „coagulant”, cum se întâmplă, de exemplu, cu termenul italian *caglio*.

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

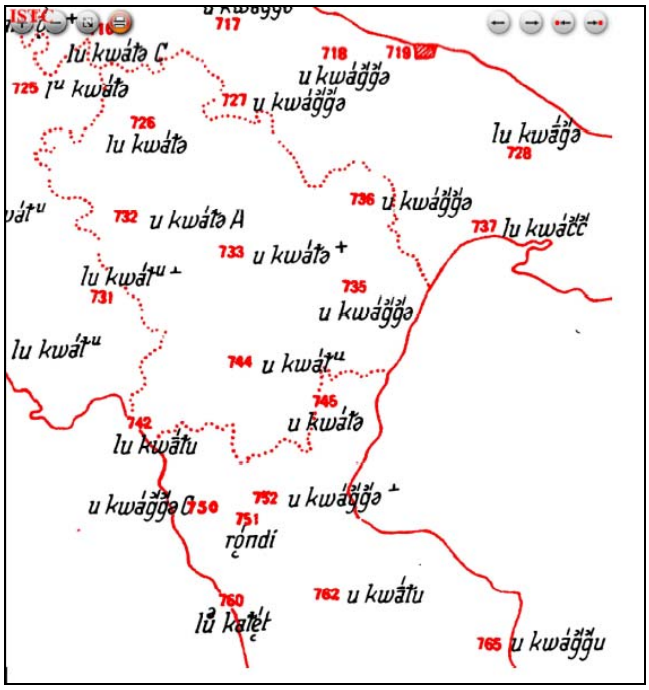

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta *cheag.*

II. 2. *ZER* < *lat.* ***serum*** ‘lichid galben-verzui care se separă din lapte, după coagulare, la prepararea brânzeturilor şi care este folosit pentru fabricarea lactozei, urdei’

În dialectul aromân, forma general cunoscută este ***ḑăr***. În Gopeş şi în Moloviște e atestată forma ***zăr***, cu *ḑ* trecut la *z*, ca în dacoromână. Forma cu *z* la inițială e întâlnită şi în dialectul meglenoromân: ***zọr***. După dicționarele româneşti, originea cuvântului e discutabilă. DA indică drept etimon, lat. *serum* (prin apropiere de *zară*).

Formele atestate izolat în italiană (*tserio)* şi în sardă (*zoru*), cu ***s*** trecut la ***ț***, ca în aromână ***s*** trecut la ***ḑ*** sau cu ***s*** trecut la ***z*** ne ajută să acceptăm posibilitatea ca *zăr* (*zer*) în limba română să provină din lat. *serum,* etimologie acceptată pentru formele din italiană. Termenul e atestat în cea mai mare parte a Italiei, cu excepția zonei de nord-vest, unde nu există un termen specializat, cuvântul atestat fiind o formă de la *latte.* În părțile centrală şi meridională ale Italiei forma care continuă pe lat. *serum*, păstrează la inițială siflanta ***s,*** alături de care apar şi forme cu ***s*** trecut la africata ***ț*** **(*tserio*)**. Înregistrăm în Sardinia forme cu ***s*** trecut la ***z*** **(*zoru*)**.

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

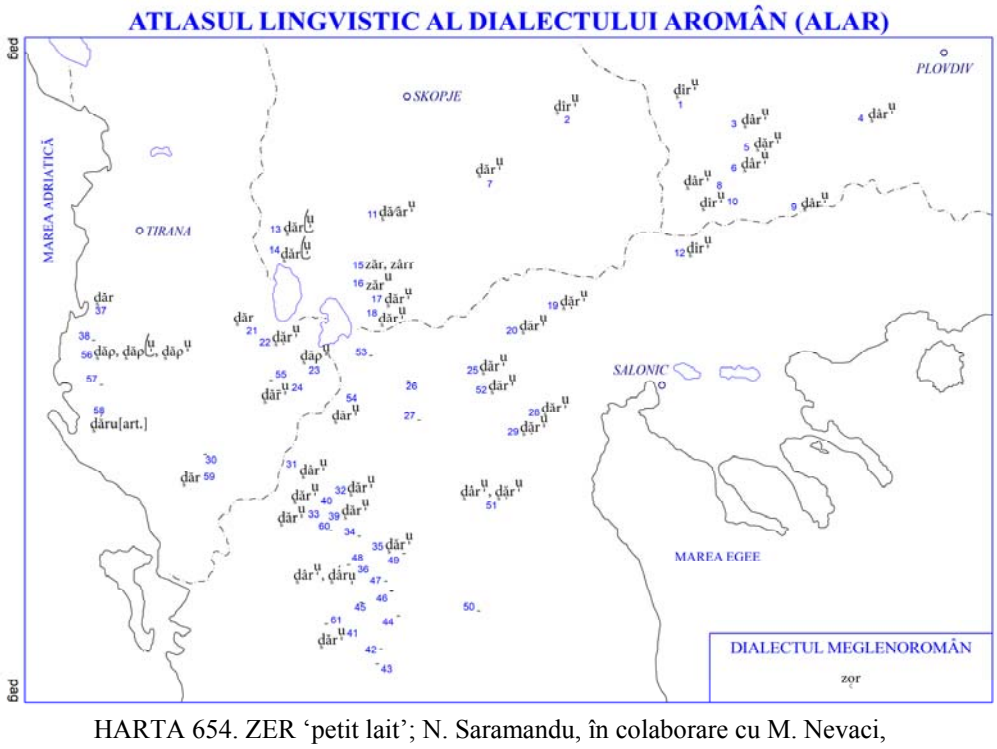

HARTA 654. ZER ‘petit lait’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci, ALAR, II [926].

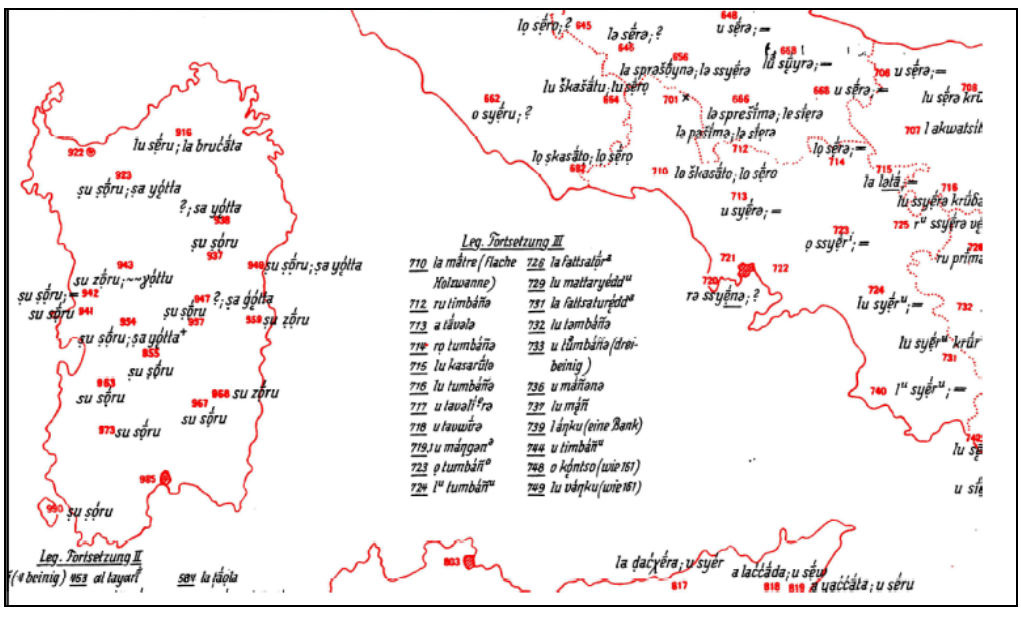

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta *unt.*

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

II. 3. *COLÁSTRĂ* < Lat. ***cŏlostra*** **– 1.** ‘Laptele unei mame imediat după naştere. **2.** Lapte prins’.

În dacoromână e atestat în forma *coraslă,* fiind un cuvânt cu răspândire generală, aşa cum rezultă din atlasele dialectale. Rezultatul normal, *corastră*, a disimilat primul *r* la *l.* În dialectul aromân, termenul e general.

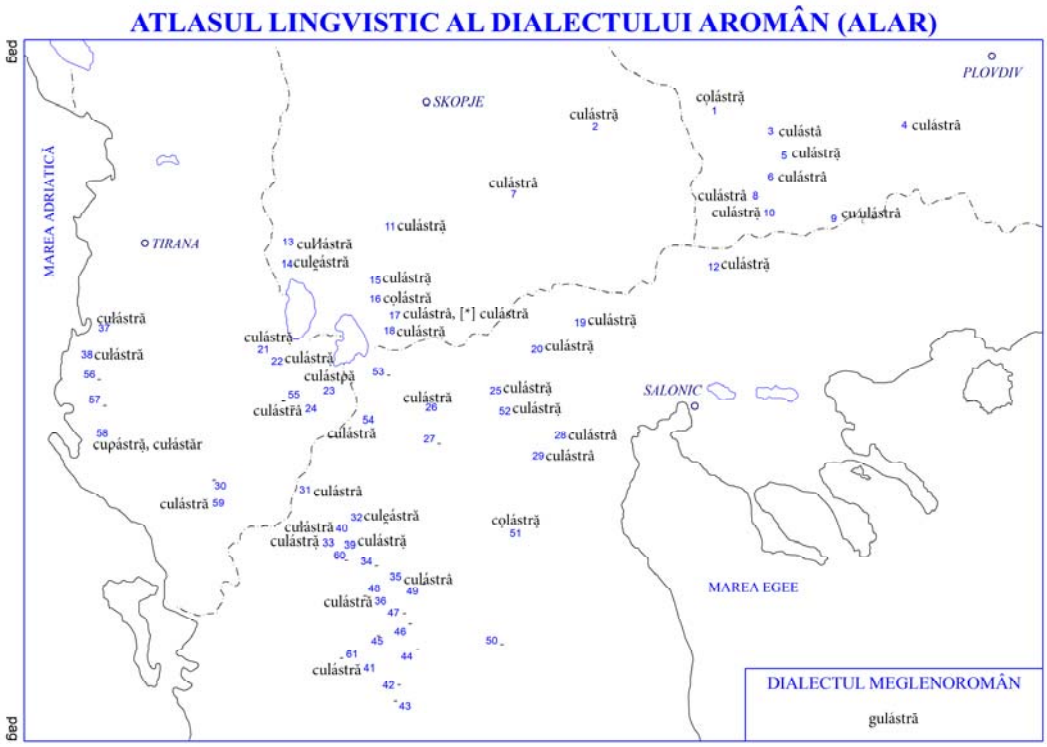

HARTA 575. CORASLĂ ‘colostrum, premier lait après la délivrance’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci.

Termenul descendent din latină este atestat într-o arie largă în sudul Italiei *colostro (calostră*, *colostră)* în rest fiind concurat de alţi termeni. În Romania mai apare în castiliană: *calostro* (Corominas, I, 600), vechea aragoneză *cullestru*, asturiană *culiestru*.

Observăm că dialectele româneşti nord şi sud-dunărene participă la aria largă a Romaniei unde s-a păstrat termenul moştenit din latină, fiind transmis prin păstorii români în limbile balcanice, slave centrale şi meridionale şi chiar în maghiară:ngr. κουλιάστρα, bg. *kolastra, kulastra*, sb. *kónastra,* slov. *kurastva*, rut. *kołastra, kułastra, kułestra*, magh. *gulászt(r)a, gulesztra*.

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta *colastră*.

II. 4. ***UNT*** < lat. ***unctum***

În dialectele româneşti, s-au păstrat descendenţii lat. *ŭnctum*. Dialectul aromân conservă forma arhaică *umtu*, cu grupul *mt* < **mpt* < *nct* netrecut la *nt*, ca în dacoromâna actuală.

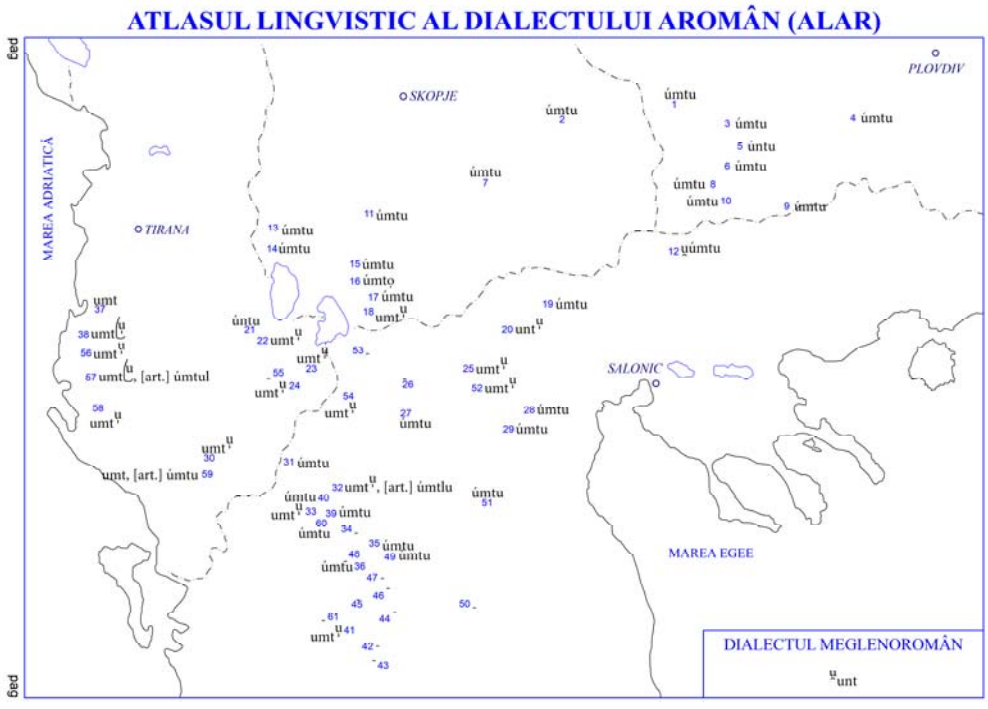

HARTA 579. UNT ‘beurre’; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci, ALAR, II [850].

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

În dilaectele italinenşti termenul provine din lat. *ŭnctum* „gras, unguent”, participiu trecut al verbului *ŭngere* „a îngraşa, a lubrifia”. Prin substantivizarea verbului, el a dezvoltat sensul de „grăsime” şi, începând din secolul al II-lea d.Hr., l-a dobândit şi pe acela de „unguent”. Ambele semnificaţii sunt prezente astăzi: sensul de „unguent” este menţinut în cuvântul italian *unguento* şi în cuvântul piemontese *oit*. În italiană termenii proveniţi din lat. *ŭnctum* sunt atestaţi izolat, în extremitatea nord-estică a Italiei, în ţinutul Friul.

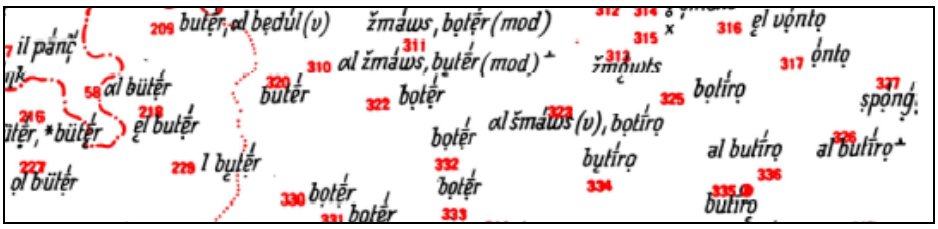

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta *unt.*

II.5. *MULG* < lat. *mŭlgēre*

Termenul e general în dialectele româneşti. Dialectul aromân moşteneşte forma de cojugarea a II-a din latină: *mulḑém, mulḑéţ* < lat. *mŭlgēre,* în timp ce în dialectul meglenoromân s-a făcut trecerea la conjugarea a III-a: *múlḑim, múlḑiţ.*

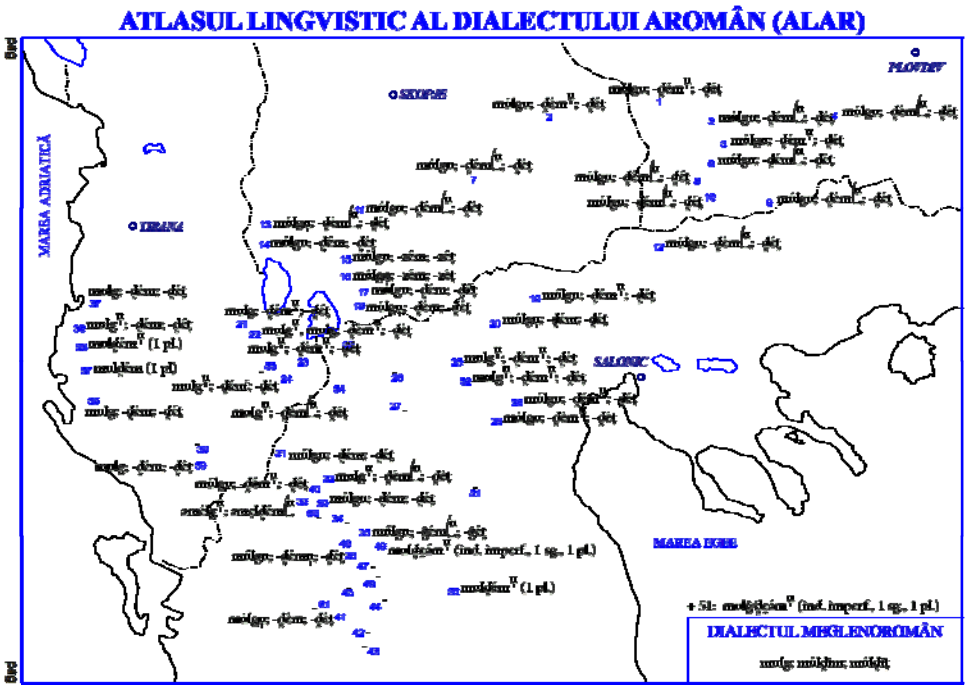

HARTA 642. MULG, ind. prez. 1 sg., 1–3 pl. ‘je trais’ [3 pl. = 1 sg.]; N. Saramandu, în colaborare cu M. Nevaci.

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

În italiană *mungere* < lat. *mŭlgēre,* cf. gr. *ἀμέλγω.* It. *mungere* presupune, totuşi, o schimbare de conjugare faţă de *mŭlgĕre* şi o schimbare de la *-l-* la *-n -*. La origine se află i.e. **melǵ-* „lapte”. Termenul latinesc s-a păstrat în toate limbile romanice:it. *mungere*, v. fr. *moudre*, prov. *molzer*, cat. *muñyir*, astur. *muñir*, gal. *moger*, port. *mungir.*

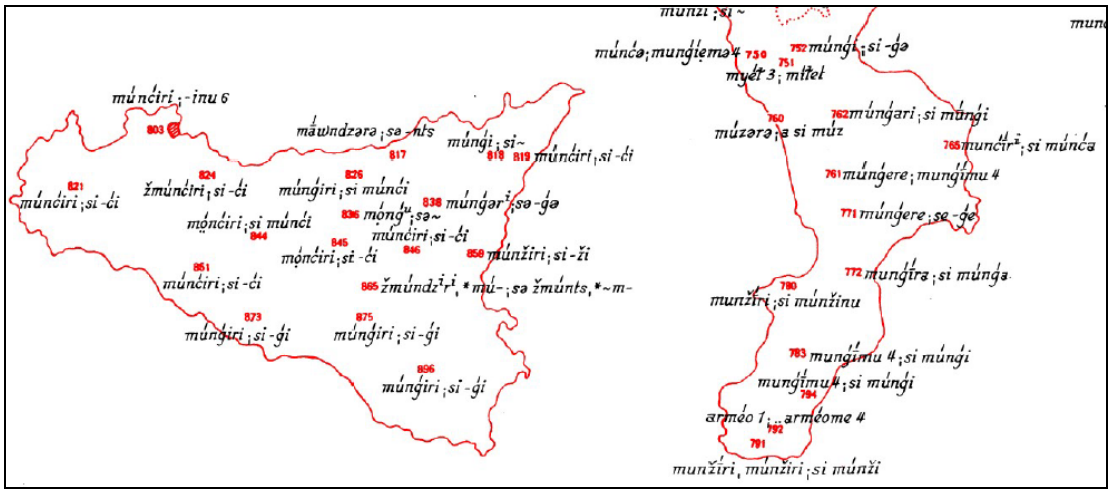

Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, harta *mulge.*

III. Pentru ilustrarea păstrarea păstritului transhumant în formă pendulatorie, redăm, în continuare, un text înregistrat de Manuela Nevaci în 2016 în localitatea Samarina (Grecia)[1]:

[ói̯li tu̯-arníu̯]

tóra ave̯ám doi̯/ únu vḍi tóra câ víni^{ră} dóľi fiĉórɨ di ḱíma / aṭélᵘ̯ fiĉórlu̯-a meu̯ de ase̯árạ̄ e̯ará a meu̯ //
[a tău̯]
aṭélᵘ̯ lucre̯áḍă maḱínă/ lucre̯áḍă aftuḱínitᵘ̯ mári / astâmâṭí tóra / ári ş-tóra dáu trei̯ cupíi̯ ṭe̯-a dárâ aṭélᵘ̯ lúcru/ [ári]
doi̯ súndu / doi̯ sundu //
[i̯u ári? tu ṭi horɨ au̯áṭi Samarínă?]

[1] Manuela Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuţ Geană, Teodora Toroipan, *Convergenţe lingvistice balcano-romanice în dialectele româneşti sud-dunărene*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2017.

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

aéstu ți viń́i tóra au̯á / e̯a / z-dúți cáthi anᵘ̣ cu ĉo̯árîli ḱíma/aéstᵘ̣ ți e̯ará tóra au̯á //
[cu ĉiĉo̯árili z-dúți?]
cu ĉiĉo̯árâli z-dúți au̯á ațélᵘ̣ e̯áste / [nu cu maḱína?]
e̯áste oḱ cu maḱína //
S2: nu po̯a z-dúcặ/ câțé va s-múlgă// tóra to̯ámna nu̯ áre mulḍeáre/ j-dúsi niḱámᵘ̣//
aéstu au̯á/ dúsi //
[cắti ḍắli fáți?]
fáți unᵘ̣ meśᵘ̣/
[unᵘ̣ mesᵘ̣ fáți pi ĉiĉo̯ári]
[ş-pi-i̯u ne̯aḍi pitᵘ̣ múnti?]
fúḍi̯ ísi ḱíma Griviná / ş-ísi ḱíma Calabắcă/ Discátă //
[pitᵘ̣ ți horɨ̣ tre̯áți?]
túti ho̯árili cắti suntu de̯-au̯á pấnặ Lárisa //
[poț să-ń ḍăț cățivá aşé niscắnti]
po̯ z̯ḍăcᵘ̣ i̯o/ ahurḱáşti de̯ao̯ae̯a/ Polimére̯a/ Filipéi̯i/ Zmícse̯a/ ma ḱíma Anávrita/ Γrevená/ Discáta// măγiripse̯áşti cále̯a/ ári cațarólᵘ̣ //
[aşé?] adárâ macaróni/ adárặ fâsúlᵘ̣//
[ş-fúḍi cu muľérili ma ş-fắră?]
fắrâ muľári // [fắrâ muľérɨ̣]
nu u ľa muľáre̯a/ [nu u ľa muľáre̯a]//
s-adúnâ paréi c-unu̯ altᵘ̣ / e̯ásti nínga unᵘ̣ / sun̯ dau̯ cupíi̯ / cu trei̯ bârbáț / po̯áti trei̯ / po̯áti pátru /
[po̯áti pátru/ aşéți] [ş-ma nínti fuḍeá tútă ho̯ára ma maş bârbáț]
tútâ ho̯ára vḍea/ me̯a tu [...] únă ńíľi náu súti pân tu únă ńíľi náu súti şaptiḍắți /
[únă ńíľi náu súti]
e tóra şaptiḍắț [...]
[ş-ți ncârcátᵘ̣ pi caľ ş-pi γumárɨ̣]
ngârca tútă páde̯a/ i ți ave̯ámᵘ̣ di muľérli / túti li ncărcắm nalᵗ /
[grai pindean; Gachi, 61 de ani, Samarina, Grecia]

[oile la iernat]

acum aveam doi / unul plecă acum / că veniră amândoi băieții de jos [= din câmpie] / bîiatul acela de ieri seară era al meu //
[al tău] acela lucrează cu maşina // lucrează cu o maşină mare / acuma a încetat [să mai lucreze (nn.)] / are şi acum două / trei turme cu care face acel lucru [= practică acea ocupație] // [are] doi sunt / doi sunt//
[unde sunt? în ce sate? aici în Samarina?] ăsta care a venit acum aici merge în fiecare an pe jos / în vale / ăsta care este acum aici // [se duce pe jos?] pe jos se duce aici // acela este ... [nu cu maşina?] nu este cu maşina//

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

S2: nu poate să se ducă căci trebuie să mulgă [oile (nn.)] acum toamna nu se mulg oile // a plecat puțin acesta de-aici / a plecat//
[câte zile face pe drum?]
S1: face o lună //
[merge o lună pe jos]
[şi pe unde merge prin munte?]pleacă direct jos / la Grevena şi drept în jos la Calabaca / la Discata//
[prin ce sate trece?] // ă! [prin ce sate trece?]// prin toate satele câte sunt de-aici până la Larisa// [poți să-mi spui câteva? / aşa câteva?] // pot să-ți zic eu / începe de-aici / Polimeri / Filipei/ Smixi/ mai jos Anavrita / Grevena / Discata // îşi fac de mâncare pe drum / au casoletă /[aşa?] fac macaroane // [aşa] fac fasole //[şi pleacă cu femeile sau fără?]// fără femeie// [fără femeie]//pe femeie nu o ia//[pe femeie nu o ia]
se adună într-un grup unul cu altul / este încă unul // sunt două turme cu trei bărbați / poate trei / poate patru /
[poate patru / aşa// şi în trecut pleca tot satul? sau numai bărbații?]
pleca tot satul /uite ... în ...[σ] 1900 // 1970 [1970] da, acum în anii 70 [şi ce încărcați pe cai şi pe măgari?]
încărcau toată zestrea / tot ce aveaam de la femei / pe toate le încărcau sus// [grai pindean; Gachi, 61 de ani, Samarina, Grecia]

IV. CONCLUZII

Unitatea terminologiei păstoreşti în română şi italiană, continuatoare ale limbii latine, reprezintă o unitate care se extinde adesea la întreaga Românie. În dialectele limbii italiene unii termeni păstoreşti sunt concurați de sintagme motivate semantic, fenomen care se regăseşte uneori şi în dialectul aromân.

Este remarcabilă continuitatea între latină şi limbile romanice, fapt care arată că păstoritul este o ocupație de bază străveche la popoarele romanice. Prin păstorii români din nordul şi din sudul Dunării, termenii păstoreşti de origine latină s-au transmis în greacă, bulgară, slovenă, sârbă, polonă, cehă, maghiară, ucraineană. Aceasta arată că păstoritul a fost o ocupație de bază a românilor, practicată în forme evoluate, care s-au impus popoarelor cu care românii au venit în contact.

BIBLIOGRAFIE

Capidan 1942 – Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Bucureşti, 1942.
DER – Alexandru Ciorănescu, 1954–1966, *Diccionario Etimológico Rumano,* Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, Tenerife. / A. Ciorănescu, 2002, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Bucureşti, Saeculum I. O.

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)

FEW – Walther von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Sprachschatzes*, Berlin, Fritz Klopp, 1929.
ALR, II – Nicolae Saramandu, în colaborare cu Manuela Nevaci, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române (în curs de tipărire).
Karl Jaberg und Jakob Jud, *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* [Linguistic and Ethnographic Atlas of Italy and Southern Switzerland], Zofingen, Ringier, 1928–1940.
Manuela Nevaci (coord.), Carmen-Irina Floarea, Ionuț Geană, Teodora Toroipan, *Convergențe lingvistice balcano-romanice în dialectele româneşti sud-dunărene*, Editura Universității din Bucureşti, 2017.
REW – Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch,* C. Winter, Heidelberg, 1911.

SHEPHERD'S TERMINOLOGY IN AROMAN DIALECT AND ITALIAN DIALECTS FROM THE LINGUISTIC GEOGRAPHY PERSPECTIVE

ABSTRACT

The unity of the shepherd terminology in Romanian and Italian, continuators of the Latin language, shows a unit that often extends throughout Romania. In the dialects of the Italian language some pastoral terms are competed by semantically motivated phrases, a phenomenon that is sometimes found in the Aromanian dialect. The continuity between Latin and the Romance languages is remarkable, which shows that the shepherd is an ancient basic occupation of the Romance peoples. Through the Romanian shepherds from the north and south of the Danube, the Latin shepherd terms were transmitted in Greek, Bulgarian, Slovenian, Serbian, Polish, Czech, Hungarian, Ukrainian. This shows that shepherding was a basic occupation of Romanians practiced in evolved forms, which were imposed on the peoples with whom the Romanians came in contact.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A30958
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.9.170 (2026-09-08 21:50:42 UTC)